

דרש שבועי

עולת התמיד: אש המזבח ואש העקדה

הלל מאל

המשכן הוא 'הר סיני בזעיר אנפין'. ההתגלות הגדולה באש הגדולה על ההר נודדת כנחלת עם העם במדבר, כשהיא שמורה במשכן ובכך שומרת ומקיימת לדורות את זכר המעמד הגדול.⁵ עם זאת, לתפיסה שראשיתו של קורבן התמיד בהתגלות אשר על ההר יש אלטרנטיבה מדרשית עתיקה במיוחד. וכך היא לשון המדרש הנדפס במדרש ויקרא רבה:

'ושחט את בן הבקר' וגו' (וי' א:ה) ובאיל הוא אומר 'צפונה לפני ה'" (שם יא). אמרו בשעה שעקד אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח התקין הקב"ה שני כבשים, אחד של שחרית ואחד של ערבית. וכל כך למה? שבשעה שהיו ישראל מקריבין תמיד על גבי המזבח וקורין את המקרא הזה, צפונה לפני ה', זוכר הקב"ה עקידת יצחק (ויקרא רבה א, ה [מהדורת מ' מרגליות, כךך א, ניו-יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' נא]).

תיאור התמיד כקורבן שנולד בעקדה רמוז כנראה במשנת תמיד (ד, א) המתארת את קשירת התמיד במילה החריגה 'מעקידין': "לא היו כופתים את הטלה אלא מעקידין אותו... וכך היתה עקידתו". שימוש לשון זה רומז, לפי הברייתא, לעקדה: "תנא יד ורגל כעקידת יצחק בן אברהם" (בבלי תמיד לא ע"ב).⁶ זיקה בין העקדה למקום המקדש יש כבר בסיפור המקראי עצמו, המזהה את המקום שעליו נאמר "היום": "בהר ה' יראה" (בר' כב:יז) עם 'אחד ההרים' שב'ארץ המדינה' (שם כב:ב; דה"א ג:א).⁷ חידושו של המדרש הוא בהרחבת הזיקה ממקום הקרבת

פרשת 'עולת התמיד' בפרשתנו (וי' ו:א-ו)¹ נפתחת ב'אש' ('ואש המזבח תוקד בו') ומסתיימת ב'אש' ('אש תמיד תוקד על-המזבח לא תכבה'). ואף שהפרשה עוסקת בקורבן המוקרב ביום, הפרשה נפתחת בתיאור העולה הבושרת 'כל הלילה, עד הבוקר' על המזבח. על רקע חכמת הלילה זוהרים ששת אזכורי האש שבפרשה² המלמדים כי עולת התמיד קשורה במוקדה לאש המזבח. טעם הדבר מתבאר בשמות כ"ט (פס' לת, מב), שם מתוארת עולת התמיד כתכלית קיומו של המזבח: "וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה שנים ליום תמיד... עלת תמיד לדתיכם פתח אהל-מועד לפני ה' אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם". ה' הוא 'אש אכלה' (דב' ד:כד).³ והוא מתגלה לא רק בדיבור ובהתוועדות הפנימית עם משה מעל הכפורת, אלא גם באש הנראית לעיני כל העם, על המזבח.⁴

לפי ספר במדבר, ראשיתו של הקורבן קשורה בהתגלות בסיני: "עלת תמיד העשיה בהר סיני לריח ניחח אשה לה" (כח:ו). התנאים התלבטו באשר לפשר המילה 'העשיה'; האם משמעה ציווי (כשיטת רבי אליעזר ורוב המתרגמים: 'which was ordained at [KJV, ESV] Mount Sinai' או ביצוע (כשיטת רבי עקיבא והתרגומים הארמיים: 'דאִתְעִבִידַת בְּטוֹרָא דְסִינַי' [אונקלוס], האִלְבַּח בְּכַלְהֵי הַשֵּׁנַי [פשיטתא], דהות מיקרבא על טוורא דסיני' [המיוחס ליונתן, ניאופיטי]). את הקשר בין 'סיני' ל'תמיד' ניתן לתאר ברוח דבריהם של הרמב"ן ורמ"ד קאסטו באופן הבא:

* הרב ד"ר הלל מאל, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

- בתורה לא מפורש כי העולה המזכרת כאן היא עולת התמיד. אך מילגרום, כמו כל המפרשים המסורתיים, הבין כי הציווי: "והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה" ובער עליה הלכה עצים בבקר וערד עליה הלכה והקטיר עליה חלבי השלמים" מתייחס לקורבן התמיד של שחר (ובהתאם, 'חלבי השלמים' מתייחסים לקורבנות המוקרבים במהלך היום על שאריות עולת התמיד. ראו: J. Milgrom, *Leviticus 1-16* [AB], Doubleday, NY Rolf Rendtorff, *Leviticus* [BK III3; 1991, p. 388 Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag des Erziehungsvereins, 1992] 235.
- ארבע פעמים במפורש ופעמים בכינוי חבור גוף שלישי יחיד נקבה (אני מבין, כמו חז"ל, כי 'הקטיר עליה' חוזר לעולה ולא לאש).
- ראו שם ג:ב; כד:ז; וי' ט:כב-כד; דב' ט:ג. וכן מקבים ב ב, 1-13; יוסף בן מתתיהו, *קדמוניות*, ח 116.
- לכן קורבן התמיד הוא המפתח להיוועדות ה' עם כלל ישראל ולדיבורו עם משה באהל מועד' (י' קנוהל, *מקדש הדממה: עיון ברובדי היצירה הכוהנית שבתורה*, ירושלים תשנ"ג, עמ' 181), כשיטת ר' ישמעאל: "מהיכן היתה שכינה מדברת עם משה? ר' נתן [אומר] מן האהל שנ[אמר]: 'ונתת אותו לפני הפרכת. ר' שמעון בן עזאי [אומר] ממזבח[ת] הקטר[ת] שנאמר: 'ושחקת ממנה הדק'. תלמידו של ר' ישמעאל [אומר]: מאצל מזבח העולה שנאמר: 'עולת תמיד לדורותיכם' (בריתא דמלאכת המשכן, מהדורת איש שלום, עמ' 84).

- כלשון הרמב"ן: "וסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר" (פירושו לשם' כה:א), וכלשונו של קאסטו: "המשכן הוא מעין הר סיני בזעיר אנפין, הניתן להיעתק ממקום למקום, כדי ללוות את בני ישראל בנדודיהם ולשמש סממן מוחשי לנוכחות השכינה בתוכם בכל מסעיהם" (מ"ד קאסטו, *פירוש על ספר שמות*, ירושלים תש"ב [תשמ"ח], עמ' 339).
- ייתכן שהמשה השתמשה בעק"ד כתיאור צורת קשירה ותו לא (השוו בבלי שבת נד ע"א). קשר נוסף לעקדה נמצא אולי בציטוט שאלת הממונה, מתייה בן שמואל, קודם לשחיטת התמיד, האם 'האיר על פני כל המזרח [עד שהוא בחברון]?' (תמיד ג, ב [המוסגר אינו בכ"י קאופמן], אך ישנו בכתה"י האחרים, ועליו מבוססת התוספתא כפורים א, טו). גם מקור זה מתפרש כמתייחס לעקדה: 'בא להזכיר זכות אבות' (ירושלמי יומא ג, א דף מ ע"ב). כלומר, את זכות עקדתו של יצחק (ראו ירושלמי תענית, ב, א סה ע"א; בבלי ראש השנה טז ע"א). ייתכן שהקשר בין העקדה לתמיד משתקף בהצבת סצנת העקדה בסמוך לסצנת קורבן התמיד ברצפת הפסיפס שבציפורי (י' רייס, "ציור העקדה בבתי הכנסת העתיקים ומשמעותו", בתוך: א' בזק [עורך], *בראש השנה יכתבו: קובץ מאמרים על ראש השנה*, אלון שבות תשס"ג, עמ' 141-142).

7 Levenson, *The Death and Resurrection of the Beloved Son: The Transformation of Child Sacrifice in Judaism and Christianity*, New Haven 1993, 114-124.

הריטואלית להקרבה.¹⁶ מייד לאחר מכן יצחק מונה את שנים עשר סוגי העצים הראויים להקרבה משום שריח טוב עולה מהם ('ריח תננהון בשים סליק' ז, 5).¹⁷ רשימה זו, המבוססת על דברים שבעל-פה שהורה אברהם ליצחק ('אמר לי'), נשענת כנראה על קריאת צורת הסמיכות 'עצי-עלה' כ-*genitive of quality*,¹⁸ כלומר, עצים הראויים לעולה.¹⁸

לפי התורה, אברהם מצווה להקריב את יצחק כקורבן עולה ('והעלהו שם לעלה'). תפקידו של יצחק הוא לשאת את עצי העולה אל ההר ('ויקח אברהם את-עצי העלה וישם על-יצחק בנֹו'). ב"לוי הארמִי", יצחק, שנעקד על גבי המזבח בתורת 'שה לעולה' (כב:ב, ז, ח), מלמד לדורות את הוראות התמיד (הממוקדות בעצים שנשא אל ההר), הוראות המוצגות מזווית מבטו של הנער העולה אל עקידתו.¹⁹

מסורת עתיקה זו, ששורשיה בספרות ההדרכה לכוהנים בימי הבית השני ופאורוּתיה בספרות המדרש, מאפיינת את עבודת המקדש היומיומית כהמשך למעשה החד-פעמי (והמכונן) של יצחק, ונותנת פשר חדש לסיפור העקדה: בסיפור המקראי, קורבן האדם שלא הוקרב הוחלף באיל שהוקרב תחתיו: 'ויעלהו לעלה תחת בנֹו', ומכאן נתפסים הקורבנות מן החי כתחליף לקורבן האדם. לעומת זאת, "לוי הארמִי", הנכתב מפרספקטיבה של הכוהן המקריב ולא של הבעלים, מלמד כיצד קורבן האדם עובר סובלימציה וטרנספורמציה, והופך מקורבן לשירות. יצחק שהועלה לעולה כקורבן מתואר ככוהן, וזיכרונות עקדתו משמשים בסיס להוראותיו לנכדו כיצד לשרת. מהעקדה נולד כוהן, והאש הבווערת על המזבח איננה שומרת רק את אש ההתגלות הבווערת בסיני, אלא צופנת גם את זיכרון העצים שנשא יצחק בדרך אל ההר.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע

בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

16 ראו דרווונל, לעיל הערה 9, עמ' 272–273. כן רשימת עצים הראויים להקרבה נמצאת גם ביובלים כא 12–13, ומוזכרת בצוואת לוי ט 2. משנה תמיד ב, ג מתפלמסת עם רשימה מעין זו בקובעה כי "כל העצים כשרים למערכה" למעט זית וגפן (אם כי ר' אליעזר כדרכו מייצג תפיסה המתאימה להלכה הקדומה, ומגביל את הרשימה במנותו חמישה עצים פסולים נוספים (תוספתא מנחות ט 14).

18 ראו: B.K. Waltke and M.P. O'Connor, *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake 1990, pp. 145–146. תודתי למר"ר פרופ' גארי Lake 1990, pp. 145–146. זיהוי הביטוי 'עצי-עלה' כמקור לכך שישנם עצים הראויים לעולה משתקף בתרגום המיוחס ליונתן המזכיר עצים אלו בתרגומו: "וקטע קיסין זיתא ותאנתא ודיקלא דחזיין לעלתא". כפי שלימדני ידידי ד"ר עמית גבריהו, הרעיון המכונן בחירת עצים העונים לקריטריון "די ריח תננהון בשים סליק" נלמד מגוף ההוראה 'עצי עולה': עצים שריחם עולה.

19 לפענוח הקשר בין החוק והסיפור ראו: H. Mali, "Priestly Offering: Law and Narrative in the Aramaic Levi Document", *HTR* 117 (2024), pp. 1–20.

הקורבנות אל הפולחן עצמו, שמתואר במדרש כנולד מתוך סיפור העקדה.⁸

המקור הקדום ביותר (ככל הידוע לי) הקושר בין קורבן התמיד לעקדה הוא חיבור "לוי הארמִי" (Aramaic Levi Document; מאה ג' לפנה"ס לערך), המתאר בגוף ראשון יחיד כיצד נעשה לוי בן יעקב לכוהן.⁹ סיפורו של 'לוי' במקרא קצר ודל, ולמעשה אין רמז של ממש לתפקידו הכוהני העתידי.¹⁰ מחבר "לוי הארמִי" רקם מהפרטים הביוגרפיים הדלים עלילה עשירה המתארת כיצד זכה לוי בכהונה. ראשית החיבור עוסקת באירועים שונים בחיי לוי שהובילו לבחירתו ככוהן, ועיקרו מתאר כיצד למד לוי משחק סבו את 'דין כהנותא' (ו, 2) העוסק בסדר הקרבת התמיד.¹¹ שיחתם מלמדת כי תוך כדי שהסב (יצחק) מלמד את הנכד (לוי) כיצד להקריב את קורבן התמיד, הוא מספר לו זיכרונות מתוך עקדתו שלו על ראש ההר. כך, כאשר יצחק מזהיר את לוי שייזהר להקריב עצים הראויים למזבח, הוא אומר לו: "ומהקריב אעין מהצלחין ובקר אינון לקודמין מן תולעא ובאדין הסק אינון ארי כדנה חזיתי לאברהם אבי מיזדהר" (ח 4).¹² מקורה של ההוראה איננה, כמקובל, במסורת כתובה או בהוראה שבעל פה, אלא בעדות ראייה:¹³ יצחק ראה את אברהם מקריב "אעין מהצלחין" (עצים מבוקעים),¹⁴ ובודק ("ובקר") מתולעים בטרם הקרבתם.¹⁵ הוראה זו נשענת על התיאור המקראי של ביקוע העצים על ידי אברהם בדרכו לעקידה: 'ויבקע עצי עלה' (כב:ג). לפי הפשט, אברהם הכין מלאי עצים שמא אלו לא ימצאו על ההר (רמב"ן שם, אך 'לוי הארמִי' מזהה את בקיעת העצים כהכשרתם

8 הרעיון שניתן ללמוד הלכות פולחן מסיפור העקדה מופיע גם בתרגומים הארמיים למקרא ראו: J. A. Fitzmyer, "The Sacrifice of Isaac in Qumran Literature", *Biblica* 83 (2002): pp. 218–219.

9 Jane L. Kanarek, *Biblical Narrative and the Formation of Rabbinic Law*, New York 2014, pp. 31–66.

10 שאלת התיארוך המדויק של החיבור נתונה בויכוח. לי נראית דעתו של דרווונל, שתיארך אותו לשלהי המאה הרביעית לפנה"ס (H. Drawnel, *An Aramaic Wisdom Text from Qumran: A New Interpretation of the Levi Document*, Leiden 2004, pp. 66–75).

11 לוי אינו מכוונה 'כוהן' בתורה, ובאזכוריו המעטים (בר' כט:לד; לד:כה; ל; לה:כג; מו:יא; מט:ה) אין עדות של ממש לתפקיד כוהני או לחשיבות מיוחדת (אפשר שלהפך, ראו: מט:ז). עם זאת, פרשנים זיהו בשמו של לוי בנטיית צאצאיו לנישואים פנים-שבטיים (שמ' ב:א) ובלשון היחיד שבה מתוארת בחירתו בברכת משה (דב' לג:ח-יא) הטרמה למסורת על כהונת לוי עצמו – מוטיב המפורש לראשונה במלאכי ב:ד-ז (ראו J. Kugel, "Levi's Elevation to the Priesthood in Second Temple Writings", *HTR* 86 [1993], pp. 1–64, esp. 30–31).

12 ה. מאל, "ההוראות לכוהנים בכתב לוי הארמי וסדר עבודת התמיד", *מגילות יד (תשע"ט)*, עמ' 119–137.

13 בתרגום היווני אין מקבילה ל"ארי כדנה חזיתי לאברהם אבי מיזדהר", אך נוסח הגניזה מתאשש לפי העדות הקומראנית: "אנון ארין כן חזית לאברהם" (4Q214b).

14 *frg.* 2-6, 2.

15 השו" יובלים ז 30–31; כא 10; מה 16; המגילה החיצונית לבראשית יט 25; צוואת קהת (10-11) 4Q542 Frag. I ii: 10–12.

16 כללו של דבר, ההוראות מיוחסות תדיר לספרים וראו עוד י' בן דב, "הכתיבה בארמית ובעברית במגילות קומראן ובספרים החיצוניים: הרקע בעולם העתיק והחיפוש אחר סמכות יהודית כתובה", *תרביץ עח (תשס"ט)*, עמ' 27–60.

17 ובתרגום היווני: *σχισμένα*. ייתכן שהשימוש בפועל 'בקר' מהדהד את הציווי המקראי "בער עליה הפהו עצים בפקר בפקר" – את העצים יש לבקר בבוקר (תודה למר"ר ד"ר נפתלי משל), וראו משנה תמיד ג ד; ספרא נבבה ד; ספרי במדבר קמב; משנה ערכין ב, ה; ירושלמי שקלים ד, ב מח ע"א.

18 כנראה משום שאין להביא למזבח חיות טמאות, גם אם קטנות, או משום 'הקריבהו נא לפחתך' (מלאכי א:ח; תודתי לידידי ד"ר חננאל שפירא).